

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний лінгвістичний університет
Кафедра психології і туризму

КУРСОВА РОБОТА

на тему: «Психологічні особливості емпатії підлітків»

Студентки III курсу групи СОа 14-20

Педагогічного факультету
романо-германської та української філології

Спеціальності 014 Середня освіта

Сьомак Катерини Дмитрівни

Науковий керівник: дійсний член НАПН України,
доктор психологічних наук,
професор і завідувач кафедри психології і туризму

Бондаренко О.Ф.

Національна шкала: _____

Кількість балів: _____

Оцінка ЄКТС: _____

Члени комісії:

КИЇВ – 2023

ЗМІСТ:

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЕМПАТІЇ	5
1.1 Емпатія як психологічний феномен	5
1.2 Розвиток емпатії в онтогенезі	9
1.3 Динаміка емпатії в підлітковому віці	13
РОЗДІЛ 2 ВИВЧЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНИХ ОСНОВ ЕМПАТИЧНОСТІ У ПІДЛІТКІВ	15
2.1 Взаємозв'язок емпатії та самосвідомості і самоствавлення особистості	15
2.2. Взаємозв'язок емпатії і ціннісних орієнтацій	16
2.3. Інші чинники, що зумовлюють вияв емпатії	18
ВИСНОВКИ	20
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	21
РЕЗЮМЕ	23

ВСТУП

Слово "емпатія" ("empathy") походить від грецького "empatheia" (em - "в", pathos - "пристрасть, сильне почуття, страждання"). Так Е. Тітченер в 1909 переклав німецьке слово «Einführung» («відчуття»). Пізніше, в 1924 році, він відзначить, що слово було сконструйовано за аналогією зі словом "sympathy" [8].

У цілому нині безліч підходів до визначення емпатії, що у філософських, психологічних, психотерапевтичних джерелах, можна розділити втричі основні типу. Позначимо їх як "гносеологічний", "етичний" та "інтегративний" типи підходів. Під гносеологічним підходом ми маємо на увазі фокусування на значенні емпатії як спосіб пізнання, розуміння іншої людини. Під етичним – на значенні емпатії для спілкування, як реакцію почуття, поділ почуттів іншу людину. Ми називаємо його етичним, оскільки спочатку й у сучасних дослідженнях він пов'язується з моральним розвитком, умовами гуртожитку людей, мотивацією допомоги та альтруїзму.

Інтегративний підхід розглядає емпатію, поєднуючи гносеологічний та етичний відтінки сенсу. Два основних значеннєві відтінки поняття «емпатія» пов'язані з трьома основними його джерелами – поняттями «співчуття», «співпереживання» в основному для гносеологічних підходів і «симпатія» в основному для етичних.

Об'єкт дослідження: комплексне вивчення емпатії як властивості та рівень її розвитку у підлітків.

Предмет дослідження: емпатичні здібності у підлітків.

Мета дослідження:

- вивчити загальні характеристики емпатії на основі теоретичного аналізу літератури;
- вивчити важливість емпатії у підлітків.

Завдання дослідження:

- _ Зробити аналіз стану вивченості проблеми емпатії у психологічній літературі;

- експериментально вивчити рівень розвитку емпатичних здібностей у підлітків;

- уточнити значення емпатії у підлітків.

Методи дослідження: аналіз та узагальнення досліджуваної літератури.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЕМПАТІЇ

1.1 Емпатія як психологічний феномен

Розглянемо історію появи самого слова «емпатія»: «empathy» – переклад англійською мовою німецької «Einführung», яка перекладається зазвичай як «відчуття». Термін "Einführung" з'являється вперше у Роберта Фішера в роботі "Оптичне почуття форми: внесок в естетику" в 1873 році. Відповідне дієслово «відчути(ся)» з'явилося раніше: з другої половини XVIII століття німецькі романтики говорять про процес відчуття у творах мистецтва та природи [9]. Саме в руслі романтизму, що протиставляє сциєнтистським установкам поетичну ідентифікацію як метод пізнання природи, широко поширюється уявлення про здатність людини «відчувати себе» в навколишніх об'єктах.

Проблеми, розв'язувані з допомогою запровадження даного поняття у німецькій філософії, пов'язані, переважно, з питаннями саме пізнання, і можна говорити про гносеологічному аспекті значення поняття «відчуття». Проте вже спочатку мова йде про олюднення, що одухотворює навколишній світ і саму людину пізнання. Таким чином, історично первинним значенням, що включається в поняття «емпатія», безпосередньо пов'язаним з етимологією слова, є відчуття об'єктів (стан людини, витвір мистецтва, об'єкт природи і т.д.) з метою сприйняття, пізнання. Специфіка такого пізнання задається через надання йому сенсу гуманізації, одухотворення навколишньої людини світу, причому джерелом гуманізації є апеляція до почуттів людини, її естетичних здібностей і т.п., тобто до того, що робить людину людиною у традиції протистояння раціоналізму та сциєнтизму.

Щоб найповніше реконструювати основний зміст цього початкового визначення емпатії, проаналізуємо співвідношення категорій «пізнання» і

«співчуття», що задається цим підходом, що, як, за рахунок чого пізнається і т.д.

Незважаючи на «буквальність» слова, воно потребує подальшого пояснення, будучи, по суті, метафорою. Характерно, що в німецькій філософії, «рідна» мова якої добре пристосована для подібного словотворчості, на рубежі XIX–XX століть існувала ціла група понять, що «просторово» описують «взаємодія» з почуттями: *Mitfuhlung*, *Einfuhlung*, *Nachfuhlung*. Така «просторова парадигма» при аналізі емпатії є досить поширеною і, як показує аналіз феноменологічних описів досвіду емпатії, є досить евристичною [10].

Таким чином, у традиції, що розглядає емпатію насамперед як феномен пізнання, вона визначається як:

- відчуття об'єктів пізнання;
- розуміння почуттів іншої людини;
- розуміння іншої людини за допомогою почуттів;
- розуміння внутрішнього світу іншого «зсередини» з погляду його внутрішньої феноменологічної перспективи.

Ці трактування здійснюються в рамках двох основних опозицій, що описують пізнання та виділяють розуміння як особливе пізнання:

- раціональне пізнання – чуттєве, «неінтелектуальне» («не лише інтелектуальне») пізнання;
- пізнання загального, типового – розуміння індивідуального, особливого, унікального.

Тобто при постулюванні емпатії як особливої форми чи способу розуміння її специфічність визначається такими способами: по-перше, спрямованістю на емоційні явища (переживання): вони або мета і предмет пізнання при емпатії, або джерело пізнання; по-друге, особливим методом пізнання – шляхом відчуття, співпереживання, проживання, вживання тощо; по-третє, особливим контекстом розуміння – внутрішньою феноменологічною перспективою іншої людини.

Останні два способи дозволяють найбільш однозначно диференціювати емпатію з інших форм розуміння і пізнання, не заперечуючи сутнісний зв'язок емпатії з емоційними явищами. Емоції є формою найбільш безпосереднього вираження ставлення людини до подій, ситуацій, себе, яскравим індикатором смислових вузлів, проблемних точок тощо. Тому вхід до внутрішнього світу іншої людини, ключ до її розуміння часто лежить саме тут, здійснюється через почуття.

Фіксуючи такі значення поняття «емпатія», як розвиток гносеологічного аспекту проблематики «співчуття» та «співпереживання», ми частково абстрагувалися і від зазначеного етичного аспекту значення, який спочатку був властивий цьому поняття, і від комунікативних, соціально-психологічних аспектів емпатії. Ці аспекти є центральними для іншої традиції розуміння емпатії.

Існує значна термінологічна плутанина при оцінюванні емпатії як емоційного чи когнітивного явища, описі «емоційної», або «когнітивної», або емоційної та раціональної емпатії. Ми говоримо про «інтелектуальні, раціональні аспекти» емпатії при характеристиці механізмів, що її здійснюють, або як про елементи структури емпатичних здібностей тощо. Застосування терміна «когнітивний» щодо емпатії нам видається непродуктивним, що провокує редукцію емпатії як розуміння лише до раціональних аспектів.

Найбільш розроблені уявлення про гносеологічні аспекти емпатії у підходах, пов'язаних з консультативною та психотерапевтичною практикою та у соціально-психологічних концепціях міжособистісного пізнання. Розглянемо визначення емпатії, що належать психологам, що вивчають емпатію як фактор мотивації моральної поведінки та альтруїзму у дітей та дорослих:

- «афективна відповідь, що більш відповідає ситуації іншої людини, ніж власної» [8];

- «почуття, орієнтовані іншого, конгруентні його сприймається стану» [6];

- «афективна відповідь, що впливає зі сприйняття або оцінки емоційного стану іншої людини і аналогічна тому, що ця людина відчуває або очікується, що відчуває» [5];

- «здатність емоційно відгукуватися переживання інших» [3].

Вони, по-перше, з'являється характеристика емпатії як почуття чи, по крайнього заходу, афективного явища. По-друге, йдеться про реакцію, відповідь на стан іншої людини. Розділені почуття, що у відповідь сприйняття почуттів іншого чи у відповідь уявлення у тому, що він відчуває, в англійській традиції іноді називають вікарними (замещающими). Їх іноді також називають паралельними - тобто це пряме співпереживання, відчуття тих самих почуттів, що в іншого. Крім них виділяються реактивні – що відрізняються від почуттів об'єкта: це і співчуття, співчуття, і турбота, і навіть «емпатична агресія» (М. Девіс) у відповідь на несправедливість, жорстокість і т.д. Реактивні почуття деякі автори вважають результатом паралельних і включають емпатію (Н. Айзенберг), деякі ж істинною емпатією вважають лише реактивні почуття (Ч.Д. Батсон).

Підкреслення деякими дослідниками необхідності подібності почуттів суб'єкта та об'єкта емпатії або, принаймні, їх відповідності має на меті посилити етичний сенс емпатичної відповіді. Дослідники, які вважають, що емпатія не вичерпується такими почуттями, називають їх однією зі складових емпатії - наприклад, "емпатична чутливість і турбота" (empathic concern - М. Девіс). Деякі дослідники вважають за краще саме такі почуття називати симпатією (Л. Віспе). Справді, ці визначення більше підходять до сенсу «почуття з об'єктом» – етимологічного значення симпатії. Роль поняття «симпатія» як одного з попередників емпатії неодноразово підкреслювалася дослідниками [4].

Незважаючи на те, що Е. Тітченер, вводячи емпатію, спеціально підкреслював специфічність терміну, що вводиться в порівнянні з вже існуючим «симпатія», їх значення частково перекриваються.

1.2 Розвиток емпатії в онтогенезі

Варто розпочати з розгляду специфіки становлення емпатії у підлітковому віці. Стрижневе новоутворення у сфері соціально-психологічних особливостей – це перехід Я-концепції нового рівня розвитку у сфері самосвідомості. І. М. Юсупов відзначає підлітковий період як етап маргінальної соціалізації. Підліток перебуває у прикордонному становищі між різними групами як соціальними, і віковими. Ця невизначеність створює достатньо труднощів у самовизначенні, що є, безумовно, кризовою ситуацією. Згодом даного етапу у підлітка може виникнути тривожність, напруга, проблеми у спілкуванні, агресивність по відношенню до однолітків, проблеми у взаємодії з батьками та вчителями. Тому варто звернути належну увагу на емпатію та її формування у підлітків, насамперед у педагогічному процесі. У підлітковому періоді основою є налагодження контактів з однолітками, входження у дружні стосунки. Цю особливість характеризує інтимно-особистісний характер спілкування як провідна діяльність на етапі отроцтва. Саме основою для дружніх відносин такий компонент як емпатія відіграє важливу роль. Дозволяє орієнтуватися у міжособистісній взаємодії та спілкуванні у підлітків загалом [12].

Розвиток емпатійних здібностей є досить важливим процесом, тому що в даному віковому етапі у підлітка в особистості відбуваються зміна моральної картини світу, світогляду, погляд на життєві перспективи. Відбувається перестановка поглядів у Я-концепції, перебудова образу Я-ідеального, переоцінка Я-реального та побудова Я-перспективного. Особистісні перетворення не проходять у планомірному вигляді, а скоріше,

навпаки, досить нестабільно. Зміни супроводжуються постійному пошуку «Я», що супроводжується нестійкістю у характерних рисах підлітка та її поведінки. Так, наприклад, постійний пошук друзів, величезне коло знайомств та постійний пошук інтересів, різка зміна діяльності та загальна непостійність. Має місце зміна характерних рис, наприклад, упертість може змінюватися поступливістю, активність змінюється пасивністю, виражене егоїстичне поведінка змінюється альтруїзмом та проявом емпатійних почуттів [16].

Розвиток емпатійних здібностей насамперед детерміновано соціальними умовами та їх впливами, а також системою педагогічних впливів. Ці судження доводили такі вчені як Паскаль, Рош, Хоген та інших. В онтогенезі емпатія розвивається планомірно від примітивних форм до вищих [13]. У процесі освоєння рухової активності у молодшому шкільному віці і поступового освоєння та розвитку промови емоційна сфера і здатність співчуття проявляється в дітей віком у більш незалежної формі, тобто. немає прямої реакції від дорослого, від якого спрямований емоційний канал на дитини [9].

Виникають прояви почуття чуйності, альтруїзму, уваги емоційний стан дорослого. Таким чином, існує припущення, що формування первинних стійких форм мотивації та водночас її спрямованість на людину, прагнення принести користь і є імпліцитною формою емпатії у дитини [8].

Емпатичні здібності у суб'єкта виявляються у взаємодії коїться з іншими суб'єктами. Процес спілкування є показовим моментом у емпатії. Виходячи з цієї думки, варто зробити висновок, що якщо емпатія проявляється у спілкуванні та в процесі взаємодії, то і розвивати її варто саме в процесі спілкування та взаємодії з іншими людьми. Найбільш підходящий процес на формування буде соціально-психологічний тренінг. Тренінг забезпечить можливість безпечного розвитку емпатії, допоможе побачити помилки взаємодії з іншими суб'єктами спілкування. Помилки, скоєні під час

тренінгу, будуть найменш небезпечними для соціального результату, тому суб'єкт зможе проаналізувати з психологом і виправити їх.

Тренінг спрямований насамперед на особистісний розвиток з елементами спілкування. Розвиток внутрішніх якостей людини, розвиток емоційно-моральної сфери, сфери самосвідомості, рефлексії. У програмі тренінгу також передбачаються вправи на розпізнавання своїх почуттів, почуттів співрозмовника, усвідомлення думок себе та людини, з якою йде взаємодія. Дослідження у сфері кінематографії (Кракауер З., Розенталь А.) дозволяє в практику арт-терапії включити кінотренінг. Елементи кінодраматургії, засоби кінематографічної виразності у психотренінгу розвитку емпатії [2].

Кінотренінг формує зовнішні прояви емпатії, способи вираження свого емоційного стану оточуючим, процес соціалізації:

- конгруентна емпатія (вираз почуттів та емоцій, які відповідають реальному стану).

- властивість регуляції емпатичного прояви (уміння виявляти емпатію тією мірою, якою дозволяє ситуація взаємодії) - саме оформлення емпатійного прояви (у яких формах виявлятиметься емпатія).

Кінотренінг розвиває базовий функціональний механізм емпатії. Перегляд кінострічки – метод моделювання суб'єктом об'єкта, що емпатується. Під об'єктом, що емпатується, в даному випадку можуть бути персонажі, ситуації, емоційні переживання, сама дійсність. У ході кінотренінгу людина отримує досвід з картини. Досвід героїв, їх переживання, вирішення проблем, ситуація тощо. Перш за все, герой наповнений емоційними категоріями, де сам суб'єкт проникає в лінію персонажів, що дає йому набути вже свого досвіду переживання і формує в ньому емпатійні здібності. В рамках кінотренінгу у людини виявляються нетипові для емпатії механізми, такі як проекція, інтродекція та ідентифікація [1].

Всі ці способи формування емпатії пов'язані між собою способом дії. Підліток занурюється у ситуацію, насамперед у знайому чи менш знайому, де сама ситуація вже впливає сферу емоції, почуттів. Підліток бачить ці ситуації з іншого боку рахунок спеціально побудованому сценарію. Ці ситуації розвивають у яких «сприйнятливність, емоційність, свідомість, самосвідомість, формують світогляд» [5].

Через розвиток емпатії у підлітка розвивається почуття співчуття, співчуття, співпереживання. Ефективним засобом формування цієї соціально-моральної поведінки може стати художня література, кінематограф, народна творчість тощо. Розвиток емпатії полягає у рамках психолого-педагогічної роботи, а й у позакласних заходах. Спілкування з однолітками, застосування навичок тренінгу у спілкуванні з близькими, друзями теж закріплює ці якості, що дуже важливим аспектом у формуванні емпатії.

Важливим моментом у формуванні емпатії у підлітків є почуття легкості у взаємодії, принцип спонтанності, спокійності. Психологи називають це вільним самопочуттям. У процесі взаємодії варто уникати зайвої напруженості, закритості, скутості почуттів та емоцій. Це заважає самому процесу чистого прояву та закриває канал емоційного вираження. Підлітку необхідно виявляти свої почуття вільно, дати йому зрозуміти, що його переживання приймаються, розуміються. Вчинки беруться до уваги та обговорюються у вільній формі без критичності. Таким чином, вільний прояв почуттів, де назустріч приходять усвідомлене розуміння та підтримка, допомагають підлітку розвинути співпереживання та співчуття [15].

Таким чином, ефективними засобами формування емпатії у підлітковому періоді є тренінг, арт-терапія, позакласна взаємодія з підлітками. Ці кошти допомагають підліткам підвищити рівень емоційної культури, що, своєю чергою, допомагає розвинути емпатійні здібності.

1.3 Динаміка емпатії в підлітковому віці

Емпатія як властивість особистості виступає мотивом тих чи інших форм поведінки та відіграє важливу роль у моральному розвитку людини. Підлітковий вік є критичним у становленні особистості. І.М. Юсупов [6] характеризував його, як період маргінальної соціалізації. Підліток перебуває ніби в проміжному, прикордонному положенні між різними соціальними та віковими групами, що накладає певний відбиток на психіку людини і може виражатися у підвищеній тривожності, некомунікабельності у спілкуванні, агресивності, егоцентричності, а також виявлятися у реакціях емансипації, компенсації, і т.д. [2].

Розвиток емпатії в онтогенезі йде від елементарних форм до вищих форм. У міру розвитку рухової активності та розвитку мови співчутливі прояви у дітей стають все більш різноманітними та незалежними від дорослого. Спостерігаються випадки емоційної чуйності та альтруїзму; можна припустити, що таке вміння розвивається у маленьких дітей під впливом формування мотивації, спрямованих на іншу людину та пов'язаних із прагненням принести йому користь [8].

Накопичуючи досвід спілкування, дитина до п'яти років уже вміє діяти усвідомлено на користь інших людей. На початку підліткового віку починають формуватися переконання, сприяють колективістської спрямованості особистості. Для підлітків характерно, що співчуття спонукає їх надання допомоги. [5]. Психологи звертають увагу суперечливість і нестійкість емпатії підлітків й те водночас відзначають найбільшу сензитивність підлітковому віці до розвитку емпатії.

У загальному вигляді емпатія – це соціально-психологічна властивість особистості, що є сукупність соціально-психологічних здібностей індивіда, з яких ця властивість розкривається як об'єкту, і суб'єкту емпатії. У ряд таких здібностей входять:

- здатність емоційно реагувати на переживання іншого;

- здатність розпізнавати емоційні стани іншого та подумки переносити себе в думки, почуття та дії іншого;
- Здатність використовувати способи взаємодії, що полегшують страждання іншої людини.

РОЗДІЛ 2 ВИВЧЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНИХ ОСНОВ ЕМПАТИЧНОСТІ У ПІДЛІТКІВ

2.1 Взаємозв'язок емпатії та самосвідомості і самоствавлення особистості

Підлітковий період Стенлі Холл описує як кризу самосвідомості, подолавши яку людина набуває «почуття індивідуальності» [6]. Емпатія, як особистісне утворення, у підлітковому віці досягає яскраво вираженого рівня та стимулює соціальну поведінку у подальшому житті. Дані зарубіжних досліджень, які спрямовані на вивчення емпатії підлітків, говорять про глибокі зв'язки між емпатією та моральною поведінкою. Моральні норми, засвоєні на ранніх етапах вікового розвитку, починають виявлятися у вчинках та судженнях. [2]. Розвиток емпатії особливо важливий у період підлітків, коли в підлітків інтенсивно розвиваються моральні цінності, життєві перспективи, нові погляди на життя і на відносини між людьми.

Багато психологів свідчить про нестійкість і суперечливість емпатії у підлітковому віці й те водночас відзначають її сензитивність (І.С. Кон, Л.П. Стрелкова, З. Холл) [10]. По суті, підліток не здатний самостійно зародити в собі та розвинути цю здатність, оскільки відчуває брак досвіду. Найчастіше емпатії підрастають у сім'ї, де дитині достатньо прищепили почуття турботи, тепла і любові. Підліткова емпатія можлива лише в тому випадку, коли самі батьки здатні, або хоча б намагаються, розуміти почуття та переживання своєї дитини. Посилення проявів емпатії посилюється тим, що у відносинах зі світом у підлітка переважає категорія можливого, а чи не дійсного.

Ускладнення внутрішнього світу та відкриття нових «вимірювань» в усвідомленні буття загалом сприяє активізації уяви, синтезу різних пластів духовного життя. Надалі динаміка емпатії залежить від сукупності чинників,

які впливають формування особистості цілому, і визначальну роль цьому процесі грає соціо-культурна ситуація.

Головний зміст підліткового віку становить перехід від дитинства до дорослості. Перехід у наступну вікову категорію супроводжується змінами у різних галузях розвитку. Емпатичні тенденції продовжують розвиватися, тепер уже у більшій незалежності від процесу виховання. Становлення емпатичної особистості стає все більш усвідомленим і все ще залежним від основних сфер, найбільш значущим у юнацькому віці [14].

2.2. Взаємозв'язок емпатії і ціннісних орієнтацій

По досягненню підліткового віку у дитини починають формуватися переконання, які, своєю чергою, сприяють колективістської спрямованості особистості. Характерно те, що поява співчуття спонукає підлітка до допомоги іншим. Багато фахівців у галузі психології відзначають суперечливість та достатню нестійкість почуття емпатії у підлітка. Проте, слід зазначити, що з підліткового віку характерна велика сензитивність до розвитку емпатії. Прояв емпатії також ускладнюється тим, що у дитини відношення зі світом відбувається через категорію можливого, ніж дійсного [4].

У підлітковому віці відзначається комплексне ускладнення внутрішнього світу, відкриття нових способів відносин, погляд на соціокультурну сферу стає більш різнобічною та багатоплановою. Активізується уява, проникнення особистість духовно-ціннісних елементів соціокультурної сфери. Цей етап відбивається на динаміці розвитку емпатії, яка залежить від численних факторів, що впливають на формування особистості загалом. Головну роль відіграє соціокультурна обстановка, з якою підліток взаємодіє і у якій він безпосередньо перебуває.

Відповідно до структурно-динамічної моделі емпатії, розвиток цього феномену розглядається як процес інтеграції поведінкових, емоційних та пізнавальних компонентів особистості людини. Спираючись на цю модель розвитку емпатії, можна вважати, що найбільш раціональним та ефективним варіантом є кінотренінг.

Даний вид тренінгу представлений як елемент арт-терапії, який включений до комплексу консультаційно-терапевтичних та психолого-аналітичних технік, що впливають на особистісні, інтелектуальні, соціально-психологічні, емоційні, когнітивні, потребно-мотиваційні установки підлітка [11].

Культура емпатії формується у діяльності та спілкуванні, включає знання безпосередньо про саму культуру емпатії, такі якості емпатії, як: розуміння, емпатійне слухання, співпереживання, емпатійна спостережливість і т.д. До цих двох компонентів варто додати вміння та навички емпатії, які виявляються у взаємодії, сприянні та співпраці з іншою особистістю.

Культура емпатії займає досить важливе місце у структурі особистості підлітка, оскільки вона дозволяє міжособистісним відносинам бути збалансованими, сприяє найбільшій соціальній обумовленості поведінки дитини. Підліток оточений міжособистісними взаємодіями, контактами один з одним у колективі (шкільному, гуртковому, сімейному тощо). Після чого виникає потреба у понятійному розумінні іншу людину, а й у чуттєвому проникненні у внутрішній світ іншої особистості.

Здатність вислухати, сформулювати та висловити свої думки, описати свої почуття та вербалізувати їх, зрозуміти та відчувати емоційний стан свого партнера по спілкуванню, усвідомити його мотиви та на основі їх взаємодіяти дозволяє підлітку встановлювати досить доброзичливі, конструктивні відносини зі своїм близьким оточенням, рідними, і т.д. Сприяти розвитку культури емпатії повинні як психологи, а й педагоги, батьки. Необхідно сприяти розвитку емоційної сфери, навченню

усвідомлення своїх емоцій, рефлексивності. Також навчення навичкам та вмінням сказати про свої почуття та емоції, доволіно виявляти їх і в цілому розвивати емоційну культуру особистості [14].

2.3. Інші чинники, що зумовлюють вияв емпатії.

З емоціями та почуттями дитина починає знайомитися з моменту свого народження входячи в емоційний контакт з матір'ю [7]. Це неусвідомлене знайомство і дитина чітко не диференціює емоції. Немовля усвідомлює свої емоції лише на рівні почуттів, а не на рівні свідомості. Знайомство ж із емоціями і почуттями на вербальному рівні відбувається під час виховного процесу, на спеціальних заняттях, у спілкуванні де діти відчують різні емоційні стани, діляться зі своїми переживаннями, знайомляться з досвідом однолітків, з літературою, живописом, музикою.

Сам понятійний компонент емоцій передаються через взаємодію Космосу з батьками. Емоційна культура передається від носія культури, від старших до молодших, від батька до дитини. Цей досвід інтеріоризується і переходить у внутрішній план і стає особистісно значущим вже для самої дитини [3].

Значимість організації даних занять у тому, що з дітей розширюється коло емоційних категорій, збільшується кількість усвідомлюваних емоцій, що сприяє краще усвідомлювати себе та інших, і навіть поява почуття емпатії стосовно одноліткам і дорослим. У багатьох джерелах дослідники відзначають ігрову діяльність як основний чинник формування емпатії. У ній є шкала соціальних нормативів, яка висуває умову дитині, на основі якої він буде свою поведінку стосовно оточуючих.

У цій поведінці так само відображається емоційне ставлення до учасників гри, яка залежить від характеру ситуації, що моделюється, норм, які регламентує гра і від характеру очікуваної реакції. Носієм цих соціальних

нормативів є дорослі, проте за певних умов може сам встановлювати свої нормативи. При цьому його активність стосовно дотримання даних загальноприйнятих норм підвищується. Гра дає можливість, а деяких випадках змушує дитину відчувати внутрішньоігрові почуття, які відчувають ті персонажі, яких грають самі гравці. Ці почуття - симпатія, співчуття, повага та ін [6].

Ділові ігри є вже складнішими за структурою і досить сильно відрізняються від ігор, які грає молодший дошкільник. Ділова гра – це форма відтворення предметного та соціального змісту майбутньої професійної діяльності фахівця. Вони організовані, цілеспрямовано регламентовані, мають свої цілі та завдання, мають свої вікові вимоги, їх створюють та прописують організатори цього процесу (вчителі, батьки, гуртководи тощо). Також розробниками ділових ігор можуть виступати і самі гравці.

Таким чином, варто враховувати ділові ігри, які відповідають оптимальній моделі та рівню якості як один із методів розвитку емпатії у підлітків.

Ефективність формування емпатії і в цілому, потенціал, закладений у ділових іграх, дозволяє підлітками:

- проникнути у внутрішній світ персонажа та ідентифікувати себе з конкретною роллю;
- Досить ефективно засвоювати та стимулювати почуття емпатії особистості за рахунок взаємодії з іншими персонажами;
- освоювати навичку емпатійного слухання;
- освоювати емпатію як компонент спілкування, співпереживати успіху іншого члена гри;
- Прояви себе як певної ролі, привести свою ділову групу до успішного досягнення мети, аналізувати ситуацію, знаходити відповідну стратегію і тактику взаємодії з іншими учасниками гри.

ВИСНОВКИ

Актуальність проблеми впливу емпатії на поведінку підлітків у ситуаціях фрустрації у нашому дослідженні визначалася потребою багатьох соціальних інститутів у її більшому розгляді для оптимізації міжособистісної взаємодії. Для цього ми поставили за мету з'ясувати, який характер впливу емпатії підлітків на поведінку в ситуаціях фрустрації.

Для досягнення поставленої мети у процесі роботи ми послідовно вирішували завдання: теоретичні та практичні. Також ми поставили гіпотезу про те, що на поведінку підлітків у ситуаціях фрустрації впливає емпатія, а саме: підлітки з високим рівнем емпатії в ситуаціях фрустрації вибирають імпульсивні та необхідно-завзяті реакції. Вивчаючи розробленість у літературі проблеми дослідження, ми з'ясували, що проблемою впливу емпатії на поведінку підлітків у ситуаціях фрустрації займалися як вітчизняні (Левітов Н.Д., Кукіна Ю.Є., Жданова Л.Г. тощо), так та зарубіжні вчені (Долард Д., Ніл Е. Міллер, Роджерс К. і т.д.).

Також нам вдалося з'ясувати, що як емпатія, так і фрустрація є психічними станами особистості. У повсякденному житті людина, особливо підліток, відчуває їх дуже часто. У багатьох ситуаціях від того, наскільки розвинена у підлітка емпатія залежатиме його поведінка та способи реагування цих ситуаціях, тобто. підлітки з різним рівнем емпатії певним чином реагуватимуть на стресові, бар'єрні ситуації.

У підлітковому віці спостерігається тенденція до середнього розвитку емпатії. Відповідно тому, ці підлітки, у разі виникнення фрустрируючої ситуації, здебільшого реагуватимуть спокійно, намагатимуться знайти причину її виникнення, не звинувачуючи у своїй оточуючих, а й не беручи відповідальність за ситуацію на себе.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Василюшина Т.В. Емпатія як фактор ефективності педагогічного спілкування: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / Т.В. Василюшина. К., 2000. 20 с.
2. Пашукова Т.І., Допіра А.І., Дьяконов Г.В. Практикум із загальної психології / За ред. Т.І. Пашукової. К.: Знання, КОО, 2000. 204с.
3. Журавльова Л.П. Ж91 Психологія емпатії: Монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. С. 328.
4. Роджерс К. Емпатія. Психологія мотивації та емоцій / під ред. Ю. Б. Гіппенрейтер і М. В. Фалікман. 2002. С. 151.
5. Варбан М.Ю. Рефлексія професійного становлення в юнацькому віці. Практична психологія та соціальна робота. 1998. № 6-7. с.80-83
6. Основи практичної психології. / Панок В., Титаренко Т., Чепелева Н. та ін.: Підручник. К.: Либідь, 1999. - 536с.
7. Будова самооцінки як психологічна проблема Вісник ХДПУ ім. Г.С. Сковороди № 6. Психологія. Харків: ХДПУ, 1999. Вип. 2. С. 42-45
8. Веретенко Т.Г. Загальна психологія. Навчальний посібник. К.: ВД «Професіонал», 2004. 128 с.
9. Дослідження самооцінки та рівня домагань особистості як динамічної системи Вісник ХДПУ ім. Г.С. Сковороди. Психологія. Харків: ХДПУ, 2001. Вип. 7. С. 122-126.
10. Журавльова Л.П. Психологія емпатії: Монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 328 с
11. Кротенко В.І, Розвиток емпатії в психологічній літературі/Психологія: Зб. наук.пр. Вип.. 12. (НПУ ім. М.П. Драгоманова). Київ, 2001. С. 89-96.

- 12.Кротенко В.І.Розвиток емпатії у дітей підліткового віку – складової риси гуманістичного розвитку суспільства Психологія: Зб. Наук. Пр. Вип.. 2(9). Ч П. (НПУ ім.. М.П.Драгоманова). Київ, - 2001. С. 55-58.
- 13.Макарова Л.Л., Синельникове В.М. Загальна психологія: Навч. посібник для студентів ВНЗ. Київ: Центр. навч. літ-ри, 2005.
- 14.Максименко С. Д. Основи генетичної психології: Навч. посібник. К.: НПЦ Перспектива, 1998. 220 с.
- 15.Олексик Л.М. Духовні почуття у світопереживанні особистості: Дис...канд. філос. Наук: 09.00.11/ Київський інститут ім.. Т.Шевченка. К., 1994. 220 с.
- 16.Психологія. Підручник / За ред. Ю.Л. Трофімова. К., 1999.

РЕЗЮМЕ

Актуальність проблеми впливу емпатії на поведінку підлітків у ситуаціях фрустрації у нашому дослідженні визначалася потребою багатьох соціальних інститутів у її більшому розгляді для оптимізації міжособистісної взаємодії. Для цього ми поставили за мету з'ясувати, який характер впливу емпатії підлітків на поведінку в ситуаціях фрустрації.

У першому розділі ми характеризували емпатію як психологічний феномен. Також розглянули розвиток емпатії в онтогенезі та динаміку емпатії в підлітковому віці.

В другому розділі ми вивчали індивідуально-типологічні основи емпатичності у підлітків. Розглянули взаємозв'язок емпатії та самосвідомості і самоствавлення особистості та взаємозв'язок емпатії і ціннісних орієнтацій.

У висновках описали результати дослідження.

Ключові слова: емпатія, самосвідомість, самоствавлення, ціннісні орієнтації